

דב גפונוב ויהודי גרוזיה

גרשון בן-אורן

דב גפונוב — ציור מאת סיגלית ביבי (מזיזה
ביבליישווילי)

דב (בוריס) גפונוב, מכתבים מעבר הקאוקאז, 1960-1970, ערוכים ומוערים בידי שלמה אבן-שושן, תל-אביב תשמ"ג, הוצאת עם עובד, בשיתוף עם י"ד שלונסקי ומכון כץ לחקר הספרות העברית באוניברסיטת תל-אביב, 320 עמודים.

אפתח במעמד העברית בקרב יהודי גרוזיה ובמצבם התרבותי. הישגו הלשוני והספרותי של גפונוב בתרגום 'עוטה עור הנמר' מאת שותא רוסתאוולי מגרוזית לעברית הוא מופלא, ואולי גאוני, ובצדק עורר הערכה והדים מרובים בגרוזיה וב-ישראל. אולם יהדות גרוזיה, שבתוכה חי גפונוב, לא היתה שממה תרבותית. יהודי גרוזיה העמידו מתוכם סופרים בעברית עוד בשנות ה-70 למאה ה-19, שכתבו חיבורים בתחומי הדת, הלשון והשירה.² היו בה בתי-ספר שלימדו עברית, בסוף המאה ה-19 ובהתחלת המאה ה-20, לרבות השנים הראשונות של המשטר הסובייטי.³ היתה בה עיתונות יהודית בגרוזית וברוסית, כמו: 'קְמֶה אָבְבֶךְ' אָלִיסָה' (גרוזית), 'הקול היהודי' (1918); 'אָוֶרְנִיסְקָאָה זִיזֶן' (רוסית), 'החיים היהודי'

בקובץ כונסו 300 מכתבים שכתב דב גפונוב בעברית לאברהם שלונסקי ול-15 נמענים אחרים בישראל ובברית-המועצות, ונוספו להם 5 נספחים על חייו של הכותב. המכתבים מוסיפים פרטים רבים על חייו ופועלו של גפונוב.

בדבריי להלן אעסוק בהיבט אחד בלבד של מכתבים אלה והוא יחסו המנוכר של גפונוב, שהיה יליד קרים ומוצא אשכנזי, אל היהודים המקומיים בגרוזיה. פה ושם שזורה במכתביו גם נימת ביקורת כלפיהם, המשאירה רושם קשה ומוטעה על הקורא. ואמנם מבקר אחד כתב בביקורתו על הקובץ, כי מתוך המכתבים משתקפת גרוזיה בעיניו כ'ציה' תרבותית! אני מבקש להאיר עניינים אלה באור שונה, כמי שחי בגרור זיה והכיר מקרוב את גפונוב.

ידיעים): מיכאל אילהשווילי, ספר זבח ומנחה, פיעטרקוב תרע"ד; סימן ריזינא, ספר חנוך הנערים. ירושלים תרנ"ב וחיבורים אחרים.

3 ג' בן-אורן, 'בית-הספר היהודי בגרוזיה הסובייטית', פעמים, 9 (תשמ"א), עמ' 37-42.

1 ג' קרסל, 'נס העברית בגרוזיה', ידיעות אחרונות, מוסף לספרות, 24.6.1983, עמ' 7, 2.

2 אפרים הלוי קוקיא, ספר ילקוט אפרים וסם החיים. ירושלים תשל"ז; מיכאל ביניאשור וילי, ספר יגל יעקב, ירושלים תרמ"ה (המחבר הוסיף פזמונים משלו לפזמונים)

אשר מסוגלים לבנות בית-חומה מהמ-
 חיה של דלפק קטנטן או של מכירת גזוז'
 (עמ' 251). אמנם רבים מיהודי גרוזיה
 הצליחו להתבסס מבחינה כלכלית, אולם
 אם זו היתה זווית-ראייתו של גפונוב
 אותם, אולי אין תימה בכך שהתקשה
 לקיים קשרים איתם. מה גם שהוא עצמו
 חי בדחקות רבה, כדבריו: 'עדיין לא
 זכיתי שתתקיים בי אפילו מחצית ממה
 שמבקש יעקב אבינו מהקב"ה – לחם
 לאכול ובגד ללבוש' (עמ' 238). במכתב
 אחר, במאי 1969, הוא כותב לא"י אלי-
 סון (בלוב): 'אני שולח לך עוד כמה
 גליונות העיתון בשביל ידידינו. אילו היו
 לי פה ידידים כמוכם... (עמ' 225).
 ביטויים דומים חוזרים במכתבים נוספים
 לאישים אחרים. אפשר שעל קשריו
 הרופפים עם היהדות המקומית השפיעה
 גם העובדה, שהוא נשא לאשה נערה
 מהעדה המקומית והנישואין לא האריכו
 ימים. הם התגרשו לאחר שנולדה להם
 בת. ואף זו, נראה שגפונוב בכלל לא היה
 נוח לקשירת קשרים. שהרי בעיר-מגוריו
 כותאיסי חיו גם יהודים אשכנזים, ומהם
 שלמדו עימו בבית-הספר התיכון, ובמ-
 כתבים אין סימן לכך שרכש ידידים
 בקרבם או בקרב בני עדתו בערים אחרות
 בגרוזיה.

על דבר תרגומו של גפונוב ל'עוטה
 עור הנמר' והכוונה להוציאו לאור
 בישראל נודע בגרוזיה בפברואר 1967,
 כאשר פורסמו מאמרים על-יכך בכתבי-
 העת 'גרוזיה הספרותית' ו'קומוניסטי'.
 הדבר עורר הפתעה גדולה והיתה לו
 חשיבות מכמה היבטים: (א) התרבות
 היהודית ומדינת ישראל הוארו מנקודת-
 ראות חיובית, ולא שלילית כפי שהיה

דיים', 1920); 'קאווקאזסקי אָוּוֹרְיִסְקִי
 נְסִטְנִיק' (רוסית, 'המודיע היהודי של
 קאווקאז, 1919-1920); 'מָאָקְאָוּאָלִי'
 (גרוזית, 'מכבי', 1924); 'מֶשֶׁרוֹמְלִי
 אָפְרָאָלִי' (גרוזית-רוסית, 'העמל היהודי',
 1933). חלק מעיתונים אלה אף עשו
 ואנשי-רוח כמו: אליהשווילי, דוד
 והרצל באאזוב, מיכאל קאקיטלאשווילי
 ואחרים, שלימדו עברית, תרגמו יצירות
 מעברית לגרוזית ומגרוזית לעברית
 (וחלק מהם יצא לאור), העלו מחזות
 עבריים בבתי-ספר ועוד. קודם בואו של
 דב גפונוב מרוסיה בשנת 1942 היו בגרו-
 זיה יודעי עברית לא-מעטים, שלמדו
 שפה זו ב'חדר', מפי רבנים, מורים
 פרטיים, בכוחות עצמם או באוניבר-
 סיטה. בתקופה הסובייטית היו זמנים
 שבהם פיקח השלטון בחומרה על ה'חד-
 רים', אולם היו גם זמנים שבהם הוא
 העלים עין מהם. יהדות זו אף העמידה
 סופרים שכתבו שירים, רומאנים, סיפור-
 רים, מחזות ומסות בגרוזית.⁴ היתה גם
 פעילות תרבותית יהודית באופנים
 שונים: המוזיאון ההיסטורי-אתנוגרפי
 ליהודי גרוזיה,⁵ לימודי עברית-תנ"כית
 באוניברסיטת תביליסי, שבין הסטודנ-
 טים שבה היו יהודים ועוד.

אעבור עתה לבעיית יחסו של גפונוב
 אל היהודים המקומיים בגרוזיה.
 ביוני 1968 הוא כותב לישראל מינץ:
 'לא היה לי אף ידיד אחד מהיהודים
 המקומיים. לא מצאתי לשון משותפת.
 ואם עד עכשיו כך – מעתה ולהבא
 עאכו"כ (על אחת כמה וכמה)'. בהמשך
 מכתבו הוא מתייחס אל יהודי גרוזיה
 בהכללה, ואומר: 'אחינו יושבי גרוזיה,

עמ' 205-222.
 5 ג' בן-אורן, 'המוזיאון ההיסטורי-אתנר-
 גרפי ליהודי גרוזיה', פעמים, 15
 (תשמ"ג), עמ' 125-136.

4 ג' בן-אורן, 'הספרות היפה של סופרים
 יהודים במאה העשרים בגרוזית'. בתוך:
 כתבי סופרים יהודים ספרדיים ומזרחיים
 בלשונות יהודיות וזרות, תל-אביב תשמ"א,

גפונוב באותו מכתב:

זכיתי לקבלת פנים נלהבת, ערכו לכבודי סעודה חגיגית. הציגוני לפני אנשים חשור בים, ביניהם העורך של העיתון 'חיים חקל' איים,⁶ מזכיר איגוד הסופרים – הוא המבקר הדגול בְּסוֹ זִיגְנֵטְי, אחיותיו של הסופר היהודי-גרזוי המנוח הרצל באאזוב ואחרים. ביליתי בתבליסי יומים בלבד, כי יותר לא איפשר לי תפקידי בעבודה, אך יומים אלה ייחרטו לעד על לוח לבי, כי בהם ראיתי את אפס קצרו של הנוער המזהיר שלנו העומד ברומו של התרבות והאנור שיות; ולולא נסעתי שמה אלא בשביל כך בלבד – דינו, אבל מקווה אני שבנסיעה הזאת גם הונח יסוד להתקדמות האישית בשטח העבודה היצירתית ושיקורי היה צעד ראשון בדרך חדשה (עמ' 101-102).

גם במכתב לאברהם שלונסקי כותב גפונוב על אותה פגישה: 'הכרתי שם נוער יהודי מצוי' (עמ' 46).

את יהודי גרוזיה הוא הכיר גם קודם לכן, אך המכתבים שבקובץ אינם משקפים את מלוא הכריותיו אלו, הן משום שלא נכללו בו, כאמור, מכתבים שלא נכתבו בעברית, הן משום שלא כל מכותביו הביאו איתם את מכתביהם לישראל והן משום שגם במכתבים שבקובץ לא כל האנשים שהכיר מוזכרים. מכל מקום, לפי המכתבים שבקובץ, לאחר הפגישה הנזכרת, גדל חוג מכריו בקרב יהודי גרוזיה במידה ניכרת, עם אלה נמנו: יצחק דוד(אשווילי) – מזרחן, דאתו (דוד) שימשילאשווילי – סטודנט לתואר שלישי בחקלאות ומעורב בחוגים ספרותיים, מרדכי ג'אנאשווילי – צייר, ג'מאל אג'יאשווילי – מתרגם מספרות פרסית ועברית, ניסן באבאליקאשווילי – חוקר יהדות גרוזיה, יצחק זוננאשור וילי ואליהו גאגולאשווילי – סטודנטים, אברהם מאמיסתוואלוב – סופר יהודי נודע, בוריס צ'אצ'אנאשווילי –

6 הכוונה למיכאל דודאשווילי, איש ציבור יהודי בגרוזיה.

מקובל, והיתה לכך חשיבות מיוחדת לאחר מלחמת ששת הימים, כאשר הוחרף המאבק האנטי-ציוני בכרית המועצות. (ב) האירוע עורר רגשות גאוה בקרב האוכלוסיה היהודית המקומית. (ג) תרגום יצירת המופת הלאומית של גרוזיה לעברית עורר אהדה אל העם היהודי בקרב חלקים באוכלוסיה הגרוזית.

כאשר פורסם דבר התרגום, כתבתי מיד לדב גפונוב וביקשתי להכירו אישית ולהציגו לפני חבריי. על כך מספר גפונוב במכתב לישיעיהו פונדק:

... אחרי שהידיעה על תרגומי נתפרסמה בעיתונות של גרוזיה... קיבלתי מכתבי ברכה רבים, ובתוכם ממדען יהודי צעיר מתבליסי, שהזמין אותי אליו. נסעתי שמה והתוודעתי לבני-נוער, יהודים מצויינים. האחד הוא, כפי שאומרים, מדען היודע עברית, ערבית וארמית, וחבריו: צייר מוכשר מאוד, משורר המתרגם שירה פרסית, בלשן בן 21 השולט בלשונות זרות כמספר שנותיו, ועוד ועוד... (עמ' 101).

פגישתנו הראשונה נתקיימה בתבליסי, בערב קריר של תחילת האביב. אני וחב"רי היכינו לגפונוב בשעה חמש בערב, אך הוא הגיע בערך בשעה תשע, יחד עם שכנו הגרוזי מעיר-מגוריו כותאסי. נתברר כי הם איחרו משום שסעדו במסעדה, וכאשר יושביה גילו שהוא המתרגם של רוסתאוולי, הם ביקשו לגלות לו את הערצתם. כוסיות משקה הורמו בזו אחר זו לכבודו, והוא הפריז קצת בשתייה והיה בגילופין. דב וחברו התיישבו בחדרי ליד השולחן. נפלה דממה, ואיש מאיתנו לא הפר אותה. היבטנו בו, צעיר בן-גילנו, שהיה בעינינו דמות אגדית. היינו מוקסמים מערב ספרותי זה, שהתנהל ללא מילים. הוא ישב לידינו, אך היה רחוק מאיתנו, כמי שרוחו מרחפת בשפירי עלינו. נפרדנו מאוחר כלילה. את היום שלמחרת מתאר

בגרוזיה. שכן, שלונסקי היה ידוע בגרור-זיה כמי שעמל רבות כדי לודע את הקורא העברי עם יצירתו של המשורר הגרוזי הלאומי. צייר זה צייר קודם לכן את רוסתאולוי מול הרהיבית, ובכך הציג את נופה של ירושלים ליהודי גרוזיה. מעשה אמיץ זה הפליא אותנו מאוד והיום את קרננו, כי העלה את ירושלים על ראש שמחתנו. מאמרים נלהבים עם נופי ירושלים פורסמו בנושא זה לפחות בשני עיתונים גרוזיים⁷ באחד ממכתבי אל הצייר כתב גפנוב ב־5 באפריל 1967 בגרוזית:

מישה היקר!

ידינו דאתו מסר לי את כתובתך, וכך נתאפשר לי לפנות אליך במכתב כדי לדעת את ענייניך ביתר פירוט מאשר בעת ביקורי לא־מכבר בתביליסי — אם תתפנה, כמובן, לתשובה.

מישה שלי! התאהבתי בכס, בבני החוג הידידותי שלך, כך, שלא עובר אפילו יום אחד בלי שאזכור את הפנים, את החיוך ואת המעשים שלך. צר לי מאוד על שכה מעט ידעתי עליך — חוסר הזמן לא עודד אותך וגם אותי. ובכל זאת, מה שאמרו החברים עליך די בו, ויותר מדי, כדי להעריך ולכבד אותך, אך אין די בו כדי להכירך כאדם. מישה שלי, אבקשך מאוד, ענה לי וכתוב לי בשתי מילים לפחות — איך אתה חי, מי הם בני משפחתך, על מה אתה עובד עתה ומה הן תוכניותך לעתיד.

באשר לי — בימים האחרונים התרא־יינתי עם שני כתבים — של 'אדיטי' ו'טאסי'. לראשון שלחתי חומר לתביליסי, והשני התארח כאן. שניהם נזקקו לידיעות כדי להעבירן לישראל דרך סוכנויותינו.

קיבלתי גם מכתב מישראל — קטע מתרגומי פירסמו בשבועון ושלחו לי; עוד לא קיבלתי.

יש לי בקשה אחת אליך, דבר שסיפר לך עליו כנראה דאתו. שלונסקי מבקש ציורים

ספורטאי, משפחת באאזוב — משפחת ציונים ואינטלקטואלים ידועה ואחרים. יחסים ידידותיים במיוחד הוא קשר עם יצחק דוד, שהתכתב אתו בעברית. רוב מכריו החדשים התגוררו הרחק ממנו, בתביליסי ובאוני, וההתכתבות היתה למעשה הקשר העיקרי שלו איתם. היו גם ידידים שביקרו אצלו בביתו בכות־איסי, אולם נראה כי את המשורר הבודד לא סיפקו ביקורים ח־פעמיים והוא ציפה לידידות קרובה יותר ולא מצא אותה בעיר מגוריו.

בפברואר 1969 חגג הנוער היהודי בגרוזיה את יום־ההולדת ה־40 של הצייר הנערץ מרדכי ג'אנאשווילי, אשר ציוריו על מוטיבים יהודיים התקבלו בהתלהבות בקרב היהודים, ובחמימות בקרב לא־יהודים. למרות השלג הכבד, נהרו מאות צעירים יהודים מרחבי גרוזיה לתביליסי הבירה וחגגו עמו במסעדת בית־המלון המפואר 'תביליסי'. היה זה בעיצומו של המאבק של יהודי גרוזיה לעלייה לארץ־ישראל. כולם ציפו לבואו של גפנוב לנשף, אולם הוא לא בא. כעבור שבועיים הוא כתב לי דוד: 'לא יכולתי להיענות מכמה וכמה טעמים' (שם). אף שהודה, כי הזמן לנשף על־ידי שלושה אנשים שונים. המזמינים התכ־ונו להרחיב את חוג מכריו ולזמן לו אפשרות להופעה פומבית ראשונה באי־רוע חברתי חשוב, ועל־ידי כך לרומם את רוחו. גפנוב התכתב בגרוזית עם הצייר ג'אנאשווילי. היחסים ביניהם לא היו הדוקים, אך הם כיבדו זה את זה. גפנוב הזמין מישראל את שירי שלונסקי ואת המונוגרפיה עליו בעבור ג'אנאשווילי (עמ' 136), מזה משתמע שהצייר התכוון לצייר את דיוקנו של שלונסקי ולפרסמו

7 וילי, 'שׁוּתָא רִוְסְתָאן לִיִּס דַּאבְּדָבִיס 800 צְלִיִּסְתָאן וִיסְתָאן וִיס'. סַאבְּצִוְתָה אוֹסְתִי, גל' 167 (28.8.1966), עמ' 4.

7 האחר — אֶלְקוֹ שֶׁנְּגָלָה, 'סַאדְּאוֹרְסָה סַאד צַאִיקְנוֹאן'. תְּבִילִיִּס, גל' 211 (8.9.1966), עמ' 3; השני — ג' בן־אורן (ציצואשר

נות שלמים של כתבי-עת — כדי להעלות על נס את מפעל-חייו.

גפונוב, כפי שמעידים מכתביו, היה ביחסים קרובים עם ד"ר ניסן באבאלי-קאשווילי, חוקר יהדות גרוזיה, ואף ניסה לקשר בין החוקר ובין אלה שהתעניינו בהיסטוריה של יהודי קאווקאז (אברהם שלונסקי וצבי הרכבי מִישראל). כאשר שכב גפונוב בבית-חולים בלנינגראד במצב אנוש, בא אליו נ' באבאליקאשוו וילי כדי לעזור לו. הוא גם בא במיוחד לישראל כתייר ב־1974 אחרי מותו של דב, כדי להביא ארצה את כתב-היד של כרטסת 'מילון הניבים הרוסי-עברי', שחיבר גפונוב. נפגשתי עם ניסן בתל-אביב, והוא לא הסתיר את אכזבתו הקשה מסירובה של אמו של דב לארח אותו בבואו ארצה.

גם דאתו (דוד) שימשילאשווילי היה ביחסים קרובים עם גפונוב, הירבה לבקר אצלו בביתו בכותאסי, עודד אותו ועזר לו ואף שימש לו כ'איש קשר' עם היהדות המקומית. לאחר עלייתו ארצה אירגן דאתו מספר ערבים ואירועים לזכר גפונוב ידידו, שהלך לעולמו בטרם עת. אולם מה שנכתב במכתבים אלה של ידידו הפתיע אותו והכאיב לו, כפי שמסר לי דאתו בשיחה עמי. אכן יחסיו של גפונוב עם מקורביו מהנוער היהודי המקומי לא תמיד הושתתו על הבנה הדדית, ואין זה נכון והוגן להאשים בכך רק את אלה שהיו סביבו.

חבל שבקובץ המכתבים שלפנינו אין זכר לכמה מן האנשים שהיו בקשרים קרובים עם גפונוב ועזרו לו לא־פעם בדרכים שונות. אציין רק כמה שמות של אנשים אלה: אליהו בטוניאשווילי, אשר קירבתו אל גפונוב היתה כה משמעותית לדב ולמשפחתו, 'כי אלמלא העידוד הנפשי והעזרה החומרית שהעניקו למשפחה שגרה במרתף, ספק אם היה

טובים ליעוטה עור הנמר', ואם תשיג לי, תהיה זאת עזרה גדולה מאוד. בעיניי מוצא־אִים חן ציוריהם של זיצי, תזיידִזָה ופִּזְבִּיל־אדִּזָה. מוטב שהם עצמם יבחרו. מה עצתך, מישה? אני מחכה לתשובתך.
ידידך בוריס

בקיץ 1971 הגיע היום שבו זכו דב ואמו לעלות לישראל. היה צריך ללוותם מכותאסי למוסקבה, בדרכם לארץ, ולשם כך בא במיוחד מרוסטוב לכותאסי המהנדס אלעזר ליוברסקי. אני והוא ליווינו את דב ואת אימו ברכבת צחאל-טובו-מוסקבה. רבים באו להיפרד ממנו. הביאו מתנות, איחלו רפואה שלמה. הזמנים אז היו קשים. משפט לנינגראד היה מאחורינו, אבל היו צפויים משפטים נוספים. השלטונות הזהירו את ליוברסקי ואותי לא לעזוב את עיר מגורינו, והיה חשש סביר שיתפרו אותנו למשפטים הבאים. למרות אזהרת השלטונות ליווינו את דב ואימו בדרכם ארצה. לא אשכח את פניו של דב, כאשר שרנו את שירי ארץ-ישראל ברכבת השועטת למוסקבה. הוא כבר היה משותק לחלוטין בגופו ונבצר ממנו לשיר איתנו, אך הרגשנו שהוא כבר מרחף בכנפי רוחו מעל נופי ארץ-ישראל. הגענו למוסקבה ומסרנו את המשורר ואת אימו לידי פרופסור מיכאל זנד וידידו מאיר גלפונד, תינה ברודצקיה ואחרים. היתה זו פגישתי האחרונה עם דב על אדמת גרוזיה. נפגשתי איתו רק עוד פעם אחת, לאחר עלייתי לישראל, היה זה שבוע קודם מותו. כאשר נפטר, שלחתי מברק על מותו לשבועון הספרותי 'ליטראטורולי סאָארַתְנִוּלוֹ' (בגרוזית, 'גרוזיה הספרותית') והם פירסמו את הידיעה על מותו. עברו ימים. ידידו הקימו בישראל אגודה מדעית וספרותית על שמו של גפונוב, קראו הרצאות ופירסמו מאמרים עליו, הקדישו לו שירים, תרגומים וגליו-

את קורות חייו של האמן. נוסף לכך, ככל הידוע לי, לא פנו ההוצאה והעורך אל כל המכתבים של גפנוב שימציאו את מכתביו העבריים של הסופר. כיוון שמכתבים אלה לא כונסו בקובץ, מי יודע אם הם ישתמרו. (ד) שם הספר 'מכתבים מעבר הקאוקאז' לא נראה לי נכון. 'עבר הקאוקאז' או 'טראנס-קאוקאז' הוא מונח שמקורו ברוסיה, שכן בינה ובין גרוזיה מפרידים הרי קאוקאז. מה שאין כן בישראל, שבינה ובין גרוזיה לא חוצה צים הרי קאוקאז. הערות אלו ודאי אינן פוגמות בערכו של הספר ובעבודת העריכה שלו.

ולבסוף, התרגום העברי של גפנוב ל'עוטה עור הנמר' זכה בגרוזיה לשלושה מחקרים: האחד מאת ד"ר זוראב קיקנר-אדזה, חוקר של שפות שמיות, העוסק באמנות התרגום של הספר לעברית, ומכנה אותו 'תרגום סופר-גאוני';⁹ שני המחקרים האחרים דנים ביצירת מילים חדשות בעברית לפי תרגום הנ"ל.¹⁰ בדבריי הרחבתי את הדיבור על היבט אחד בקובץ זה, יחסיו של גפנוב עם יהדות גרוזיה, וניסיתי לתקן מה שנראה לי מוטעה בו. אך בשום פנים איני סבור, כי זהו ההיבט העיקרי או החשוב ביותר בספר זה. מי שיבוא לבדוק את אמנות הלשון של דב גפנוב, חתן פרס טשרני-חובסקי לתרגום, ישמש הקובץ 'מכתבים מעבר הקאוקאז' תוספת חשובה להכרת מעבדה לשונית מופלאה זו. בקובץ זה מצטיירת דמותו של מתרגם גאוני, שהיה דמות מורכבת ואף טראגית במידת-מה.

גפנוב מצליח להביא את יצירתו לכלל סיום.⁸ הרב רפאל אָלאשווילי, שלא חסך כל מאמץ כדי להתייבב לימינו של המשורר, דאג לצרכיו הגשמיים והרוחניים גם יחד. המהנדס אלעזר ליבורסקי, שכבר הזכרתי אותו. הצייר רפאל מושיאשווילי.

אסיים בכמה משפטים על קובץ המכתבים בכללו. יש לברך על הוצאתו לאור של ספר חשוב זה. לברכה מיוחדת ראוי שלמה אבן-שושן, שערך את הקובץ, הוסיף לו הערות וטרח ומצא מקורות והסברים להרבה פרטים בו, כדי לפענח סתומות ולהגיש לנו ספר הגורם הנאה לקורא.

עם זאת, כמה פרטים בספר טעונים תיקון: (א) לפי הערת העורך, סיים הסופר הרצל באאזוב את הפאקולטה ללשון ולספרות באוניברסיטת תביליסי (עמ' 101), ואין הדבר כך. הוא היה עורך-דין במקצועו האקדמי ואף עבד כשופט בתקופה מסוימת. (ב) על הסופר אברהם מאמיסטוואלוב נאמר, שבארץ ראו אור בעברית ספריו: 'סיבוכים' ו'שעשועי שמשון' (עמ' 158, הערה 59), אולם 'שעשועי שמשון' לא תורגם לעברית, אלא ספרו האחר 'סיפורים ססגוניים'. (ג) יש להצטער שלא כונסו בקובץ מכתבי גפנוב בגרוזית, ברוסית וביידיש. שכן ספר זה ישמש בהכרח כמקור לא רק ללימוד הסגנון העברי של המתרגם הדגול, אלא גם לקורות חייו. אילו גם מכתבים שבלשונות האחרות (כ־20 במספר) היו מכונסים בתרגום עברי בספר, הם היו משלימים במידה מסוימת

10 מ' גוצ'ירינדזה, 'סיטעוואתצארמואָביס ד'ד' ירימאדי טיפּי וּפּחיסטעאוסניס אָבְראול תְּרַגְמַנְשִׁי. מוּאָמְבָה, כרך 107 גל' 3 (1982), עמ' 645-648; 'פּחיסטעאוסניס אָבְראולִי תְּרַגְמַנִי רוגורִין תאַנאַמְדְרוֹבָה אָבְראולִי אָניס לְפִסְקִיס גאַמְדִידְרִבִּיס זְקאַרנִי. מַצְנָה, גל' 3 (1984), עמ' 133-140.

8 מתוך: 'קרן-האור של מתרגם "עוטה עור הנמר"' (ללא חתימה), ידיעות אחרונות, מוסף לספרות, 24.6.1983, עמ' 2, 7.

9 זוראב קיקנר-אדזה, 'פּחיסטעאוסניס אָבְראולִי תְּרַגְמַנִי. מַצְנָה, גל' 1 (1975), עמ' 32-48.